

А. Ю. Цина, д-р пед. наук, В. С. Осіпова
(Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка)

СПРИЙНЯТТЯ ПРАЦІВНИКАМИ ІНФОРМАЦІЇ З ОХОРОНИ ПРАЦІ ЗАЛЕЖНО ВІД ІНДИВІДУАЛЬНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УВАГИ, ОСМИСЛЕННЯ ТА ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ

Розглядаються особливості сприйняття працівниками інформації з охорони праці. З'ясовується залежність сприйняття навчального матеріалу з охорони праці від індивідуальних особливостей уваги. Аналізуються психолого-педагогічні умови осмислення та закріплення інформації з охорони праці в пам'яті працівника.

Ключові слова: інформація з охорони праці, сприйняття, увага, осмислення, закріплення в пам'яті.

Рассматриваются особенности восприятия работниками информации по охране труда. Выясняется зависимость восприятия учебного материала по охране труда от индивидуальных особенностей внимания. Анализируются психолого-педагогические условия осмысления и закрепления информации по охране труда в памяти работника.

Ключевые слова: информация по охране труда, восприятие, внимание, осмысление, закрепление в памяти.

The features of employee's perception of information in labor protection are considered. The dependence of perception of learning content in labor protection with individual characteristics of attention is revealed. Psychological and educational conditions of comprehension and reinforcement of information in labor protection by the employee's memory are analyzed.

Keywords: information in labor protection, perception, attention, comprehension, reinforcement in memory.

Загальнодержавною цільовою програмою поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014...2018 рр. передбачено сформувані сучасні безпечні та здорові умови виробництва, мінімізувати ризики травматизму, професійних захворювань і аварій та до 2018 року втричі знизити коефіцієнт частоти виробничого травматизму і на третину – коефіцієнт частоти виробничого травматизму зі смертельним наслідком, що має забезпечити скорочення соціальних і економічних втрат від негативних наслідків нещасних випадків на виробництві та сприяти сталому зростанню галузей національної економіки [5].

Важливе місце у розв'язанні зазначених завдань посідає організація навчання безпечним прийомам праці. Огляд наукової літератури показав,

що останніми роками проводилися дослідження з підвищення якості системи навчання з питань охорони праці: вивчення питань навчання керівників підприємств, інспекторів і експертів [10], підготовки персоналу [6], аналіз залежності настання небезпечних ситуацій від ставлення роботодавців до навчання [3]. Встановлено, що наявності кваліфікованого спеціаліста служби охорони праці на виробництві недостатньо для того, щоб працівники не травмувалися [9]. Практикою підтверджено важливу роль самих працівників у формуванні безпечних умов праці, зокрема, уміння самостійно використовувати набуті знання, що обґрунтовує пряму залежність їхньої безпеки.

Водночас сучасні традиційні способи навчання охорони праці, що застосовуються в практиці підприємств, установ і закладів освіти, не можуть мати відчутних зрушень у зниженні галузевих рівнів травматизму до припустимих значень, оскільки мають ряд суттєвих недоліків: слабе сприйняття навчальної інформації, ненавченість особистій відповідальності під час виконання робіт, несформованість адекватної поведінки в аварійних ситуаціях.

Працівники здебільшого набувають досвіду особистої відповідальності в сфері охорони праці не в процесі навчання, а на виробництві шляхом проб і помилок. У результаті молоді робітники, маючи невеликий стаж роботи та недостатній досвід для прийняття правильних рішень, погано собі уявляють можливі сценарії розвитку травмонебезпечних ситуацій і стають жертвами у майже 60 % нещасних випадків [8, 38; 9, 58]. Працівники ж зі стажем понад 15 років характеризуються психологічним несприйняттям інструктажів за наявності всіх зовнішніх ознак їх проведення (наявність інструкції, оформлення інструктажу в журналі обліку, підписи працівників, тощо), що обумовлює саме серед досвідчених працівників неухильне зростання рівня травматизму, який до передпенсійного віку може перевищувати рівень травматизму новачків [4, 26].

Причину психологічного несприйняття інструктажів досвідченими працівниками може бути розкрито шляхом аналізу термінів «інструктаж, інструкція», що перекладаються з латини як «настанова», «навчання», відтак сприймаються працівниками зі стажем украй негативно, особливо якщо інструктор значно молодший за віком.

Таким чином, сьогодні існує актуальна потреба в кардинальній перебудові пізнавальних аспектів сприйняття, уваги, осмислення та запам'ятовування змісту навчального матеріалу з охорони праці, що сприятиме підвищенню ефективності підготовки робітників до безпечної професійної діяльності

Виходячи з таких передумов, *метою* статті стало дослідження особливостей сприйняття працівниками інформації з охорони праці, з'ясування залежності сприйняття змісту навчання охорони праці від індивідуальних особливостей уваги та аналіз психолого-педагогічних умов

осмислення та закріплення інформації з охорони праці в пам'яті працівника.

Вибірковість індивідуального сприйняття вимог охорони праці до безпечного виконання трудових процесів може бути пояснена його залежністю від рівня уваги працівників, тобто характеризується спрямованістю та зосередженістю свідомості на певних вимогах при одночасному відволіканні від інших. Саме в увазі виявляється вибірковість свідомості. Функціями уваги є відбір значущих дій для безпеки праці та ігнорування інших несуттєвих конкуруючих дій, а також регуляція та контроль діяльності від сприйняття інформації до її запам'ятовування.

У психології існує закон Вебера-Фюхнера, який розкриває кількісне співвідношення між виразністю сприйняття та інтенсивністю зовнішнього подразника, що визначає існування різних видів уваги. Дія сильних, контрастних, нових і неочікуваних подразників, що є значущими для індивіда та викликають у нього емоційний відгук, обумовлює виникнення *мимовільної* уваги. *Довільна* ж увага потребує свідомого зосередження на інформації з безпеки праці, що потребує вольових зусиль і має обмежений термін дії до 20 хвилин, після чого виникає втома. Більш тривалу й цілеспрямовану *післядовільну* увагу, зняття напруги та втоми забезпечує інтерес, що виникає внаслідок входження людини у пов'язану з навчальною інформацією діяльність. Водночас експериментально доведено, що утримувати увагу більш як 45...50 хв. є практично неможливим. Саме стільки триває урок у закладах освіти.

Особливостями уваги під час навчання є концентрація уваги на вимогах безпеки, обсязі тих вимог, що можуть бути охоплені увагою людини одночасно, перенесення уваги з одних вимог на інші та здатність утримувати у сфері уваги одночасно правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні та лікувально-профілактичні вимоги безпеки праці.

Дослідження Б. М. Теплова виявили залежність зазначених особливостей уваги від властивостей нервової системи людини, коли має місце дефіцит подразників або наявність додаткових подразників [11]. Недостатність подразників ускладнює осмислення дійсності, призводить до втрати константності сприйняття. Все це засвідчує необхідність певного притоку сигналів із зовнішніх інформаційних джерел для нормального сприйняття інформації про вимоги безпеки праці. Одночасне сприйняття великої кількості вимог безпеки погіршує її точність, обумовлює помилки у відповідях і діях. Це обумовлено фіксованою увагою для кожної особи, яка обмежується можливістю одночасного сприйняття декількох незалежних між собою вимог безпеки праці, інформація про які надходить із спеціально організованого навчального середовища.

Сама по собі фіксація уваги мало піддається регулюванню під час навчання з охорони праці або тренування. Водночас розвивати увагу можна за допомогою прийомів її активізації. Знаходження інструктором

нових аспектів у вивченні вимог безпеки праці забезпечує зміну об'єкта вивчення, чим і підтримує увагу працівників.

Потік навчального матеріалу з основ безпеки праці має так організовуватися, щоб забезпечувати високий рівень уваги слухачів при передачі особливо важливих вимог, щоб акценти на ключових моментах були уважно сприйняті аудиторією. Для цього спочатку можна викликати у працівників мимовільну увагу неочікуваним подразненням, наприклад, яскраво ілюстрованим фактом із практики порушень вимог охорони праці. Разом з тим слід зазначити, що якщо інструктор буде подавати цю інформацію спокійним, без емоційного забарвлення голосом, то може настати психологічний ефект звикання і увага слухачів не реагуватиме навіть на найбільш гостросюжетні факти з практики порушень вимог охорони праці.

Відтак продуктивнішою буде активізація у працівників довільної уваги, яка характеризується їхніми активними намірами і цілеспрямованими зусиллями волі. Найбільш ефективним навчальним процесом охорони праці можна вважати такий, в якому використовуються всі види уваги.

Виникає питання, на скількох показниках, параметрах кожної з вимог охорони праці може свідомо утримувати увагу слухач? Психологами встановлено, що суб'єкт може одночасно охопити увагою не більше 4...5 незалежних один від одного об'єктів [2]. Тому в навчанні з охорони праці увагою слухачів доцільно охоплювати три ознаки безпечної трудової діяльності: вид роботи, небезпечні ситуації і способи їх запобігання. Кожна з цих трьох ознак може бути представлена декількома десятками варіантів для обґрунтованого вибору працівниками безпечних дій.

Працівник під час навчання і перевірки знань вимог охорони праці в галузі завжди має перебувати в умовах альтернативного вибору правильних безпечних дій, відчувати на собі імпульси багатоваріантності видів робіт, можливостей настання небезпечних ситуацій та дій щодо їх попередження.

У свою чергу інструктор зацікавлений у тому, щоб увага аудиторії була стійкою упродовж усього часу сприйняття навчального матеріалу, оскільки його завдання – донести за мінімум часу максимум інформації про безпечні способи трудової діяльності, викликати до неї інтерес, відповідальне ставлення та закарбувати в свідомості звязки між видами робіт, тими небезпечними ситуаціями, які можуть виникати під час їх виконання та необхідними способами захисту. Саме останнє і свідчитиме про готовність працівника до самостійної безпечної виробничої діяльності.

Багатоваріантна рухливість видів робіт, ситуацій безпеки і методів захисту привчатиме працівника шукати правильні рішення не в статично заданих ситуаціях виробничої діяльності, а переключенням уваги на ряд потенційно можливих виробничих ситуацій. Тут діє правило: об'єкт зору з

перебігом часу стає невидимим, об'єкт слуху перестає бути чутним, якщо ми будемо неухильно спрямовувати на них увагу [2].

Сприйнята працівниками інформація щодо вимог безпеки праці закріплюється в пам'яті, яка визначається психологами як спосіб збереження інформації в свідомості у вигляді знань про правові, соціально-економічні, організаційно-технічні, санітарно-гігієнічні і лікувально-профілактичні вимоги до охорони праці. Найбільш стійко закріплюється в пам'яті навчальний матеріал, який накопичується і осмислюється поступово, день за днем, у зв'язку з різними контекстами зазначених вище вимог до охорони праці.

Сприйнятливність пам'яті у кожного окремого працівника є індивідуальною. Одні працівники краще запам'ятовують те, що вкладається у певну логічну схему, інші – те, що асоціюється з уже відомими вимогами, решті вдається збільшувати обсяги пам'яті при збільшенні вражень. Звідси розрізняють пам'ять *відтворюючу* (для точного зберігання інформації на етапі її первинного засвоєння), *розпізнавальну* (для її повторного відтворення за допомогою ознак-підказок), *полегшуючу запам'ятовування* (при повторному наданні інформації) [7]. Якщо працівники вже мають знання певних вимог безпеки праці, то важливо задіювати розпізнавальну та полегшувальну пам'ять і на цьому фоні проводити інструктажі з охорони праці.

Інформацію з безпеки працівники отримують з письмових інструкцій, усних інструктажів безпосередніх керівників робіт, з навчальної літератури, наочних плакатів і стендів із охорони праці та інших джерел. Багаторазова її повторюваність може справляти враження нав'язування, що може викликати у людини психологічний механізм захисту. Психологічний захист можна розірвати, підтримуючи певний рівень активізації уваги. Особливо запам'ятовується інформація, що включає емоційні картини і залишає яскраві враження. Однак занадто яскраві описи трагічних подій внаслідок порушень вимог охорони праці, можуть викликати у працівників боязнь виконання трудових процесів. Тому в змісті інструктажів мають використовуватися семантичні типи емотивних інтенсифікаторів, які здатні викликати не психологічні емоції жаху, заляканості, а створювати глибокі враження, подив, активізуючи сприйняття інформації [1].

Оскільки природа джерела інформації не має суттєвого значення для її кращого запам'ятовування, то логічним є висновок щодо важливості підвищення рівня значущості інформації з безпеки праці для працівників. Важливість і цікавість інформації залишаються майже для 80 % осіб головною умовою якісного запам'ятовування. Однак при зачитуванні текстів повторних інструктажів з охорони праці рівень їх сприйняття і запам'ятовування становить 10...20 %. Причому залишається в пам'яті головним чином те, що збігається з позицією і статусом працівника. Цим пояснюється вибірковість уваги і запам'ятовування, яка полягає в

сприйнятті змісту інструктажів згідно з установками, очікуваннями і настроєм людини.

Запам'ятовується найкраще та інформація, яка крім оцінок, містить розв'язання ситуацій. Найкраще засвоєння змісту повторних інструктажів відбувається, якщо інструктор спонукає працівників до активної розумової діяльності, коли виникає напружене обмірковування повідомлень.

Сприйняття інструктажів можна поліпшити також ущільненням і збереженням швидкого темпу подачі інформації використанням графічних способів її донесення. При цьому недостатньо лише обмежуватися загостренням уваги на конкретних вимогах безпеки, важливим є відтворення схеми взаємозв'язку дорученої роботи з імовірними небезпеками, що можуть наставати під час її виконання та методами захисту від цих небезпек.

Авторами розроблено методику поліпшення запам'ятовування інформації з охорони праці. Так, інтерактивна спрямованість проведення інструктажів з охорони праці створює у слухачів правильне ставлення до проблеми власної безпеки, змушуючи їх мислити в напрямі від усвідомлення змісту роботи, яку необхідно буде виконувати, через усвідомлення ситуацій імовірних небезпек до вибору необхідних методів попередження та уникнення визначених небезпек. Багатоваріантність видів небезпек і способів їх попередження за кожним окремим видом роботи створюють запуск інформаційної хвилі, яка викликає вторинні хвилі реагування, коли працівником даються різні оцінки і коментарі різним ситуаціям, що можуть виникати в процесі роботи. Інформаційні хвилі у змісті інструкцій з охорони праці активізують сприйняття вимог безпеки, підштовхують працівників до вибору безпечних дій, блокують байдуже ставлення до навчання.

Переконливість представлених в інструкціях з охорони праці вимог безпеки, логічність ситуацій настання небезпек і методів їх запобігання сприяють створенню у працівників спрямованості на свідоме приєднання до зазначених в інструкціях рекомендацій безпечної трудової діяльності.

Простота, доступність змісту інструкцій, часта повторюваність ознайомлення з ними мають вирішальне значення у впливові на установки працівників у сфері охорони праці. Регулярне повторення вимог безпеки праці, звернення до розуму, емоцій веде до звикання і запам'ятовування методів безпечної праці.

Активне залучення працівників до процедури інструктування створює у них певний настрій причетності, що суттєво покращує сприйняття, увагу та запам'ятовування вимог безпеки праці.

За результатами проведеного дослідження проблеми обґрунтування методів ефективного навчання охороні праці нами були зроблені такі висновки.

1. Не завжди належну увагу з боку працівників до змісту навчання охороні праці ми пояснюємо відсутністю в них особистого небезпечного

досвіду, що обумовлює задіювання мінімальних ресурсів зі сприйняття та аналізу небезпечних ситуацій, доки все проходить без шкоди для працівників. Сприйняття інформації з охорони праці є індивідуальним і залежить від стану органів відчуття, минулого досвіду безпечного виконання трудових процесів, світогляду, інтересів, прагнень і очікувань людини. Відбиття відчуттів окремих властивостей безпечного поводження з об'єктами виробничої діяльності доповнюються наявними у особистості знаннями з безпеки праці, минулим досвідом і становлять таким чином якісно новий ступінь чуттєвого пізнання галузі знань із охорони праці. Створена відчуттям кожної людини модель безпечної діяльності може суттєво відрізнятись від реальних вимог безпеки праці, що робить важливим досягнення працівниками адекватності сприйняття основ безпеки праці, про які повинно надходити дедалі більше деталізованої інформації з різних джерел.

2. Вибірковість індивідуального сприйняття вимог охорони праці до безпечного виконання трудових процесів пояснюється нами залежністю сприйняття від рівня уваги працівників, яка характеризується спрямованістю і зосередженістю свідомості на певних вимогах при одночасному відволіканні від інших. Одночасне сприйняття великої кількості вимог безпеки погіршує її точність, обумовлює помилки у відповідях і діях. Це обумовлено поняттям «фіксованої уваги» для кожної людини, яка обмежується можливістю одночасного сприйняття декількох незалежних між собою вимог безпеки праці, інформація про які надходить із спеціально організованого навчального середовища.

Тому в навчанні з охорони праці доцільно охоплювати увагою працівників три основні ознаки безпечної трудової діяльності: вид роботи, небезпечні ситуації і способи їх запобігання. У свою чергу кожна з цих трьох ознак може бути представлена декількома десятками варіантів для обґрунтованого вибору працівниками безпечних дій.

Високий рівень уваги працівників при передачі особливо важливих вимог забезпечується спочатку викликом мимовільної уваги неочікуваним подразненням, наприклад яскраво ілюстрованим фактом із практики порушень вимог охорони праці. Далі продуктивнішою буде активізація у працівників довільної уваги, яка характеризується їхніми активними намірами і цілеспрямованими зусиллями волі. Найбільш ефективним навчальним процесом з охорони праці можна вважати такий, в якому використовуються всі види уваги.

3. Найбільш стійко закріплюється в пам'яті навчальний матеріал, який накопичується й осмислюється поступово, день за днем, у зв'язку з різними контекстами зазначених вище вимог до охорони праці. Запам'ятовується як найкраще інформація, яка крім оцінок, містить розв'язання ситуацій, коли інструктором використовуються спонукання працівників до активної розумової діяльності, напруженого обмірковування навчального матеріалу, графічні способи його донесення,

відтворення схеми взаємозв'язку дорученої роботи з імовірними небезпеками та методами захисту від цих небезпек.

Розроблена нами методика поліпшення запам'ятовування інформації з охорони праці актуалізує перспективність подальших досліджень інтерактивної спрямованості проведення інструктажів, запуску інформаційних хвиль реагування на потенційно можливі небезпечні ситуації в процесі роботи, переконливості, простоти і доступності подання вимог безпеки в інструкціях з охорони праці, а також шляхів активного залучення працівників до процедури інструктування.

Список літератури

1. Васильева И. Б. Типология интенсификаторов английского и русского языка с когнитивной точки зрения / И. Б. Васильева // Когнитология в системе гуманитарных наук : зб. наук. праць. – Полтава : ПП Шевченко, 2014. – 106 с.
2. Геринг З., Зимбардо Ф. Психология и жизнь / З. Геринг, Ф. Зимбардо. – СПб. : Питер, 2004. – 955 с.
3. Голубев А. Одна біда – некомпетентність / А. Голубев, К. Цвігун // Охорона праці. – 2005. – № 4. – С. 20–21.
4. Гримович Ю. Пам'тка оцінки ризику / Ю. Гримович // Охорона праці. – 2012. – № 11. – С. 26–29.
5. Закон України «Про затвердження Загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2014-2018 роки : [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/178-18>.
6. Козьяков В. С. Пути улучшения подготовки персонала по вопросам охраны труда / В. С. Козьяков, С. С. Козлов, Т. П. Шевченко // Охорона праці та соціальний захист працівників : міжнар. наук. конф., Київ, 19-21 листопада 2008 р. – К., 2008. – С. 195–196.
7. Назаретян А. П. Лекции по социальной и политической психологии / А. П. Назаретян. – СПб. : Питер, 2004. – 534 с.
8. Пархоменко М. Віртуальний світ – для безпеки шахтарів / М. Пархоменко // Охорона праці. – 2012. – № 11. – С. 38-39.
9. Романенко Н. В. Особливості вдосконалення навчання з питань охорони праці в Україні / Н. В. Романенко // Проблеми охорони праці в Україні : зб. наук. праць. – 2010. – № 18. – С. 56–60.
10. Семко О. П. Удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з охорони праці / Семко О. П. // Промислова безпека та охорона праці. Проблеми, перспективи : друга міжнар. наук.-техн. конф, Ялта, 9–11 жовтня 2007 р. – К., 2007. – С. 18–20.
11. Теплов Б. М. Проблемы индивидуальных различий / Б. М. Теплов. – М. : АПН РСФСР, 1961. – 536 с.

Стаття надійшла до збірника – 27.03.2014